

ŞOR FOLKLORU

Doç.Dr. Nadejda N.Kurpeško

Tebir us Tatarlar, Prass Tatarlar, Kondom Tatarlar Şor kijibe adaıçalar.

Pistin tilibis Hakass, Altay, Tofa, Tuva, Çulım, Tatarlar, Kırgıs oşkaş. lygi dialekter: Prass, Kondom polça. z Prass dialektte, y teze Kondom dialektte: azak-ayak; kazan-kayan; kazan-kayan.

Folklerden kırıp aldıbıs, Şor kijiler on cetti söökterge pölingen polgannar: Kara Şor, Sarı Şor, Ak Şor, Taeş, Keçin, Aba, Kızay, Kobıy, Kıy, Karga, Çeley, Çettiber, Kalar, Sebi, Tarikin, Keres, Çoral. lygi eski söökter Aba, Çettiber purungu pazılğan kattarda, nomnarda togajılçalar.

Çarım on togus çüsten V.V. Radlav pazok V.V. Verbitskiy Şor sösterin, ırınnarın, nıbaktarın pas saldılar. lygele köp katnap Taglıg Şor ceringe par çörgenner. Pistin Radlovtun "Çatçıtkan Sibirde Djungar çazıda çonnuyunu literatür nebeler" Şor, German tilibe pazılğan par. VV. Radlov piriynçizi poldu, kem Tatar kijilerdi Prass, Kondom sugda pazok Tom sugda Şor kijilerbe adap salgan. Ol erine ulug söök "Şor" üçün adap salgan.

Üç kiçig söökter Kara Şor, Sarı Şor, Üzüt Şor po ulug "Şor" söökke kirdi. "Şor" sööktefi **kijiler** Mustag Tagga pargannar, anda ılar sertindiler. Açık alında abırtkannı alıp saçradılar. Tag eezini çakşı açık polzun suradılar.

Orus kijiler kelgende Şorlardı Hristianga küspe iştep saldılar. Kayde-le kamnar polgannar, eedok kamnar kaldılar, lygi kam polgan. Piriynçizi kam küştig polgan. Kijiden artık söök kolda, azakta par polganda, andig kiji küştig kam polgan. Aan tüür, arba par polgan. Ol Kudaydan çakşı açık, çay, kış, küs, iris aara suradı. lyginçi kamnın artık söök çok poldı. Ol kijilerdi-le emnedi, ot perdi, arba gan.

Pir söökten kijiler pirge çatkannar. Hardın pir annapçıtkan çer, kıra, cazı polgan. Ol temde ılar çakşı odunçılar, tebir ustar, ançılar, malçılar polgannar.

Pis köstepçebis, ıladıyı köp tebirin, altının, çezin, köbürün anan köp annar: albıga, inçek, as, üs, kiyik, sun, pörü, apşak par polgan.

Ançılar afini miltıkpa, şapkınma afinadılar, palığın agba, sözürbetutkannar. Erine çakşı, tebir ustar pistin orunda polgannar. Har püdün tedbirden: şagdıyı, annapçıtkan, emdeyi nebelerin iştegenner. Pistin kijiler tebir nebelerdi Hakastarga, Tuvalarga, Kırğıstarga, Altaylarga satkannar, ornaşkannar.

Er kijiler ağaş, tebir nebeler iştegenner, palıktagannar, açıkka çörgenner. Tiji kijiler ottarın çulganıp, kaskanıp kurutkannar, kepterin tiktiler, tabarın iştegenner, kredeni odurtkannar, pallardın sooba kördiler.

Kaydıg Şor kebi polgan. Tiji kiji könekpe çanmar-ştan, ödükter, şarıktar, çorap, ton kestiler. Er kijiler könek, çanmar-ştan, sabır, şarıktar, ödükter, pörük, ton kestiler.

Kıstar 3-5-7 sürünmeş örüngenner. Erga pargan tiji kiji 2 tulufi istedi. Tiji kijiler çüktükterbe kolların, ızırgaba kulaktarın, çinçaba sürünmeşterin çazagannar.

Pis Direnkovadafi nomnafi Şor attarın, töllerin tab aldıbıs. Kıs attan: Manu, Kümüş Köök, Altın Köök, Atlas, Karlıgaş, Kuu. Er attan: Oçan, Ogudun, Torday, Tebirkaan, Altınkaan, Ay Tolay, Karakaan, Ay Manıs. Töller: Kuzurgaş, Tannagaş, Totış, Arbaçak, Küregeş.

Amdı on altı mun Şor Sibirde çaşapçalar. Togus çüs-le Şor pozun tili bilçalar. Öskeler itilin undutsaldılar. Orus tilibe söylepçalar.

Perestrojka soonda Şor kijileri ıladıyı çabal konuğun aara sağışrabıza perdiler. Har ırak tagda, çıšta çaşapçalar, ıladıın ot çok, televizor çok, radio çok, gazet çok.

Şorlar annapçalar, palıktaçalar, malın östürçalar. Şorlar ıladıyı çeringe uçukpa çörçalar pazok kebebe çörçalar. Amdığı Şor çadıg Orus çadıg oşkaş.

1989 çıldan Orus Fakultettan Novokuznetsk Ürgedig Institutinde Şor kolu ajıldı. Amdı 30 ürgençi anda ürgençalar. Soonda Şor kıştan, ooları Şor palların ürgederge pararlar. Har 4 çil fakultetta ürgençalar.

Men Şor Piçik pas saldım. Po nom paştapkı çil ürgernerge iştelgen. Bukvalar Şor ornametpe şırlağan. Pallar Şor konuğı tabalçalar.

Men iyginçi ürgeğig çil nomı, Şor-Orus Söstük odok pas saldım. Po töönçe Şor-Orus Süstüğü pazılbaan polgan. Pis undutsalğan söster üür tilepçatkamıs anan tab aldıbıs. Söster ünüg bukvaba b, v, g, d, z anan Orus bukvalarba f, h, zh, yu, ya, ye, yo Şor sösterde polbaança. Şor tilinde anda 19 bukvalarba söster pazalçalar: a, i, k, (kalın) k, l, m, n, o, ö, p, r, s, t, u, ü, ç, ş, ı, e. Köp Şor söster eski Türk tilde tapçabıs:

<u>Eski Türk Tili</u>	<u>Şor Tili</u>
amtı	amdı
artuk	artık
ay-	ayt-
bitig	piçig
yış	çiş
sakın-	sagiş-
yazı	cazı
yiñke	çişke

Am söstük, iyginçi, ürgeğig çil nomı tipografiyada çatçalar. Po nomnar 1992 çılda sigarlar. Siler korçazar kayda folklor piske poluşça.

1985 çıldan iygi payram, piriinçisi Prassta ölen-tos ayda, iyginçisi çizig-pçen ayda Kondom çerde polça. Köp kijiler parçın çerden payramga kelçalar. **Kijiler** serkipçalar, tandar, takpaktar, sarınnar sarnapçalar, ker sösterdi işçalar.

Kayçı komuspa kayların kaylaçça, Enne çakşı mergen ançını, enne çakşı palıkçını talapçalar. Tiji kijiler tutpaş, künek, pelmen, talkan istet salgan odagda pelnepçalar.

Pis kançe-le folklorubus körçabıs, ançe-le pistin çozak, tili tabalçabıs.

ŞOR FOLKLORU

Türkiye Türkçesine aktaran:
Prof. Dr. Ş.H. Akalın

Demirci Tatarları, Pras Tatarları, Kondom Tatarları Şor kişileri olarak adlandırılırlar.

Bizim dilimiz Hakas, Altay, Tofa, Tuva, Çulım, Tatar, Kırgız dillerine benzemektedir. Pras ve Kondom olmak üzere iki diyalektimiz vardır. Pras z diyalekti, Kondom ise y diyalektidir: azak-ayak; kazan-kayan; kozan-koyan.

Folklor araştırmalarından, Şorların on yedi boya ayrıldığını öğreniyoruz. Bu boylar: Kara Şor, Sarı Şor, Ak Şor, Tayeş, Keçin, Aba, Kızay, Kobıy, Kıy, Karga, Çeley, Çettiber, Kalar, Sebi, Tartkın, Keres, Çoral'dır. İki eski boy olan Aba ve Çettiber boylarının varlığını kitaplardan ve kaynaklardan öğreniyoruz.

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında V.V. Radlof ve V.V. Verbitskiy Şor sözlerini, hikâyelerini, masallarını, şarkılarını derlediler. Radloff ve Verbitskiy bir çok defa dağlık Şor ülkesine geldiler. Radloffun "Sibiryaya ve Cungar Steplerinde Yaşayan Toplulukların Halk Edebiyatlarından Örnekler" adlı eseri Şorca ve Almanca olarak yayımlandı. V.V. Radloff, Pras, Kondom ve Tom nehirleri kenarında yaşayanları, Şor olarak adlandıran ilk kişi oldu. Radloff bu büyük boy için Şor adını kullandı.

Üç küçük boy olan Kara Şor, Sarı Şor, Üzüt Şor boyları, bu büyük Şor boyuna girmektedir. Şor boyunun kişileri Mustag Dağına giderler dua ederlerdi. Avdan önce şarabı alıp etrafa serperler, bereketli bir av için dilekte bulunurlardı.

Ruslar, bu bölgeye geldiklerinde Şorları zorla Hıristiyanlaştırdılar. Ama, kamlar her zaman vardı ve sonra da varlıklarını devam ettirdiler. İki tür kam vardır. Birinci kam, güçlü kamdır. Kişinin elinde veya ayağında fazla parmağı olması veya bir kemik çıkıntısı bulunması durumunda, o kişi güçlü kam olur. Davulu ve tokmağı vardır. Güçlü kam, Tanrının iyi bir av, iyi bir yaz, iyi bir kış, iyi bir güz ve mutluluk vermesi için dua eder. İkinci kamın fazla parmağı veya kemik çıkıntısı yoktur. Sadece kişilere ilaç için ot verir ve büyü yapar.

Bir boydan olan bu kişiler birlikte yaşamışlardır. Onların av yerleri, tarım için tarla ve ovaları vardı. O zamanlar bu kişiler iyi oduncu, demirci, avcı ve çoban idiler.

Biz, onların bol miktarda demire, altına bakıra ve kömüre sahip olduklarını öğreniyoruz. Av hayvanları ise, samur, as, vaşak, kakım, geyik, sun (bir cins Sibiry geyiği), kurt ve ayı idi.

Avcılar, hayvanları tüfek ve tuzaklarla avlarlar, balıkçılar ise balığı ağlarla tutarlardı. En iyi demirciler bizim ülkemizde yetişirdi. Demirciler, demirden savaş, av ve ev aletleri yapmışlardır. Bu aletleri Hakaslara, Tuvalara, Kırgızlara, Altaylara satarlar, onlarla değiş tokuş yaparlardı.

Erkekler ağaç ve demiri işlediler, balık tuttular ve ava gittiler. Kadınlar ot topladılar, kuruttular, toprağı kazdılar; giyecek diktiler, kumaş dokudular, bahçeyle ilgilendiler ve çocuk büyüttüler.

Şor giyecekleri şunlardır: Kadınlar gömlek, pantolon, çizme, çorap, terlik ve kürk giyerler. Erkeklerde ise gömlek, pantolon, cübbe, terlik, çizme, börk ve kürk giymektedir.

Kızlar saçlarını 3-5 veya 7 belikli olarak örerler. Evlenen kadınlar ise saçlarını iki belikli olarak örer. Kadınlar parmaklarını yüzük, kulaklarını küpe, örgülerini de çeşitli süslerle bezerler.

Biz Şor adlarını ve soy adlarını Dırenkova'nın kitabında buluruz. Kız adları: Manu, Kümüş Köök, Altın Köök, Atlas, Karlıgaş, Kuu. Erkek adları: Oçan, Ogudun, Torday, Tebirkaan, Altınkaan, Aytolay, Karakaan, Ay-manıs. Soy adları ise; Kuzurgay, Tannagaş, Totış, Arbaçak, Küregeş'tir.

Şimdi on altı bin Şor kişisi, Şor ülkesinde Sibiry'da yaşıyor. Sadece dokuz yüz Şor kişisi kendi anadilini biliyor. Diğerleri ise anadilini unuttu. Rus dilini konuşuyorlar.

Perestrokya'dan sonra Şor kişileri, kötü hayat şartları üzerinde düşünmeye başladılar. Şor kişileri, merkezden uzakta, dağlarda ve ormanlarda yaşamaktadırlar. Onların elektriği yok, televizyonu yok, radyosu yok, gazetesi yok.

Şor kişileri yine avlanıyorlar, balık tutuyorlar, tarımla uğraşıyorlar, hayvancılık yapıyorlar. Şor ülkesine ancak kayıkla veya uçakla ulaşabiliyorlar. Şimdi Şor hayatı ise daha çok Rus hayatına benziyor.

1989'dan itibaren Rus Fakültesi'ndeki Novokuznetsk Öğretim Enstitüsü'nde Şor kolu açıldı. Şimdi 30 öğrencimiz burada öğrenim

görüyor. Sonra, Şor kızları, erkekleri; Şor çocuklarını eğitecekler. Bunlar, fakültede dört yıl öğrenim görecekler.

Ben bir Şor Kitabı yayımladım. Bu kitap, ilk yıl öğrenim gören çocuklar için yazılmıştır. Harfler Şor desenleriyle süslenerek çizilmiştir. Çocuklar bunlarda Şor sanatını bulmaktadır.

İkinci yıl öğrenim görecek çocuklar için de bir kitap ve Şorca-Ruşça bir sözlük hazırladım. Yakında bu sözlük basılmış olacak. Unutulan Şor sözlerini aradık, bulduk ve bu sözlüğe aldık.

b, v, g, d, j, z ünsüzleri Şor dilinde söz başında bulunmaz. Rusçaya mahsus f, h, zh, yu, ya, ye, yo sesleri de Şor dilinde yoktur. Şor dilinde şu 19 ses söz başında bulunur: a, i, k, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, t, u, ü, ç, ş, ı, e.

Pek çok Şor sözünün kaynağını eski Türkçede buluyoruz:

<u>Eski Türk dili</u>	<u>Şor Türkçesi</u>
amtı	amdi «şimdi»
artuk	artık «artık, fazla»
ay-	ayt- «de-, söyle-»
bitig	piçig «kitap»
yış	çış «orman»
sakın-	sagış- «düşün-»
yazı	cazı «ova, kır»
yinçke	çişke «ince»

Şimdi, sözlük ve ikinci sınıflar için hazırlamış olduğum kitap basılmaktadır. Bu kitaplar 1992 yılında çıkacak. Böylece sizler, folklorun bize nasıl yardımcı olduğunu görmüş olacaksınız.

1985 yılından itibaren Şorlar iki bayramlarını da kutlamaya başlamışlardır. Birincisi Prass'ta Haziran ayında, ikincisi Kondom'da Ağustos ayında kutlanmaktadır. Ülkenin her yerinden pekçok kişi bu bayramlara geliyorlar. Kişiler dans ederler; koşmalar, eğlenceli şarkılar ve çeşitli türküler söylerler, şiirler okurlar.

Ozanlar kopuzlarını çalarak ırlar söylerler, hikâyeler anlatırlar. Bayramlarda en iyi avcı ve en iyi balıkçı seçilir. Kadınların tutpaş, kürnek, pelmen, talkan gibi çeşitli yemekleri hazırladıkları yerlerde otağlar kurulur.

Biz ne kadar folkloru bakarsak, ne kadar folkloru incelersek; o kadar kendi hayatımızı ve dilimizi buluruz.